

Langtidstendenser i den faglige og geografiske lønstruktur i Danmark

Peder J. Pedersen

Økonomisk Institut, Aarhus Universitet

SUMMARY: The article surveys the long-run trends in the skill differential and the geographical differential on the Danish manual labour market. The skill differential, especially between male and female workers, has been narrowing during the two world wars and in the years with full employment after 1960. The change in the skill differential between skilled and unskilled male workers is correlated with relative unemployment in the post-war years. The change in the male-female differential is seen as the combined effect of technical change, increase in the female participation rate and sectoral shifts. The geographical skill differential is correlated with relative regional unemployment rates from the mid-thirties.

I. Indledning

1. En af de væsentlige grunde til at interessere sig for den langsigtede udvikling i lønstrukturen er, at udformningen af en fordelingspolitik som udgangspunkt må fordre et grundigt kendskab til den indkomststruktur, der fremkommer i markedet. Ud over dette beskrivende element knytter der sig også en betydelig selvstændig interesse til de forsøg, der har været gjort på at klarlægge, hvordan forskellige faktorer påvirker lønstrukturen, specielt hvis disse faktorer kan påvirkes ad politisk vej.

Et karakteristisk, begrænsende, træk i mange undersøgelser over lønstrukturen er, at man kun har rimeligt gode data for det manuelle arbejdsmarked. Dette gælder også nedenstående analyse af udviklingen i Danmark. Dette er så meget mere uheldigt i betragtning af, at det manuelle arbejdsmarked i de sidste årtier har udgjort en stadig faldende andel af det samlede arbejdsmarked. De sammenligninger, der findes, tyder på, at der har været tale om en meget kraftig langtidstendens imod indsnævring af de relative lønforskelle mellem det manuelle og det ikke-manuelle arbejdsmarked (se f.eks. P. G. Keat (1960, p. 590) og G. Routh (1974, p. 29)). Dette forhold er væsentligt i betragtning af, at mange empiriske undersøgelser over udviklingen i lønstrukturen på det manuelle arbejdsmarked når frem til, at der også på langt sigt er tale om en høj grad af stabilitet i lønrelationerne.

Langtidstendenser i den faglige og geografiske lønstruktur i Danmark

Peder J. Pedersen

Økonomisk Institut, Aarhus Universitet

SUMMARY: The article surveys the long-run trends in the skill differential and the geographical differential on the Danish manual labour market. The skill differential, especially between male and female workers, has been narrowing during the two world wars and in the years with full employment after 1960. The change in the skill differential between skilled and unskilled male workers is correlated with relative unemployment in the post-war years. The change in the male-female differential is seen as the combined effect of technical change, increase in the female participation rate and sectoral shifts. The geographical skill differential is correlated with relative regional unemployment rates from the mid-thirties.

I. Indledning

1. En af de væsentlige grunde til at interessere sig for den langsigtede udvikling i lønstrukturen er, at udformningen af en fordelingspolitik som udgangspunkt må fordrer et grundigt kendskab til den indkomststruktur, der fremkommer i markedet. Ud over dette beskrivende element knytter der sig også en betydelig selvstændig interesse til de forsøg, der har været gjort på at klarlægge, hvordan forskellige faktorer påvirker lønstrukturen, specielt hvis disse faktorer kan påvirkes ad politisk vej.

Et karakteristisk, begrænsende, træk i mange undersøgelser over lønstrukturen er, at man kun har rimeligt gode data for det manuelle arbejdsmarked. Dette gælder også nedenstående analyse af udviklingen i Danmark. Dette er så meget mere uheldigt i betragtning af, at det manuelle arbejdsmarked i de sidste årtier har udgjort en stadig faldende andel af det samlede arbejdsmarked. De sammenligninger, der findes, tyder på, at der har været tale om en meget kraftig langtidstendens imod indsnævring af de relative lønforskelle mellem det manuelle og det ikke-manuelle arbejdsmarked (se f.eks. P. G. Keat (1960, p. 590) og G. Routh (1974, p. 29)). Dette forhold er væsentligt i betragtning af, at mange empiriske undersøgelser over udviklingen i lønstrukturen på det manuelle arbejdsmarked når frem til, at der også på langt sigt er tale om en høj grad af stabilitet i lønrelationerne.

2. Et gennemgående træk i amerikanske og engelske undersøgelser over langtidstendensen i lønstrukturen er, at man mener at kunne påvise en tendens til indsnævring af de faglige lønforskelle i de første 50 år af dette århundrede (f.eks. P. G. Keat (1960, p. 584)¹). Den væsentlige del af indsnævringen finder sted under de to verdenskrige. M. W. Reder (1955) forsøger at forklare denne udvikling ud fra en hypotese om, at en stigning i beskæftigelsen, der er så kraftig, at hele arbejdskraftreserven opsuges, resulterer i en mere end proportional reduktion af udbuddet af ufaglært arbejdskraft på grund af oprykning inden for job-strukturen af de mindre uddannede. Dette resulterer ikke nødvendigvis i, at lønnen stiger hurtigere for ufaglærte end for faglærte, men *hvis* dette sker, kan Reder's hypotese være forklaringen. At lønstrukturen ikke udvides tilsvarende under lavkonjunktur, forklares hos Reder ved introduktion af begrebet »social minimum«, som repræsenterer et politisk bestemt niveau, de ufaglærte ikke lønmæssigt kan presses under. En indsnævring kan derfor godt tænkes at finde sted under en depression, hvis alene de faglærtes løn giver efter, mens de ufaglærte ikke kan presses under et exogent bestemt minimum. Reder er selv kritisk over for »social minimum«-begrebets optræden som en *deus ex machina* i teorien (Reder (1955, p. 844)). Reder diskuterer også faktorer som højere uddannelsesniveau og teknisk udvikling, der almindeligvis optræder i arbejdsmarkedslitteraturen som forklaring på langtidstendensen mod indsnævring i den faglige lønstruktur. Det empiriske problem ved brug af uddannelse og teknisk udvikling som forklarende faktorer er, at disse faktorer må formodes at bevæge sig jævnt gennem tiden, medens indsnævringen af lønstrukturen kommer brat. En eventuel forklaring er, at disse faktorer *muliggør* en indsnævring af lønstrukturen, og at Reder's teori giver den mekanisme, hvormed muligheden realiseres, når økonomien udsættes for exogene chok, in casu krigssituationer med ekstremt pres på kapaciteten.

I en artikel fra 1960, som er mere empirisk lagt op end Reder's, analyserer P. G. Keat udviklingen i lønstrukturen for 141 faggrupper i USA. Keat gennemgår en række mulige forklaringer på den observerede indsnævring i lønrelationen mellem faglærte og ufaglærte, og når til, at ændringer i organisationsgraden har haft beskeden betydning. Ophøret af masseimmigration til USA antages at have haft lidt større betydning, men den afgørende forklaring mener

---

1. Som et kuriosum kan det nævnes, at E. H. Phelps Brown og S. V. Hopkins (1955) i en analyse af lønstrukturen inden for byggeriet i visse dele af England for den imponerende periode 1264-1954 når frem til, at den relative løn mellem faglærte og ufaglærte er på det nærmeste konstant fra periodens start og indtil omkring år 1900. Først efter århundredskiftet begynder en indsnævring af lønforskellen at gøre sig gældende.

Keat at kunne finde i det forhold, at lærlinge-lønnen er steget meget kraftigt i forhold til lønnen for ufaglærte i den betragtede periode. Keat's forklaring er derfor nærmest en human capital teori med overvejende vægt på arbejdsmarkedets udbudsside.

Hos G. Routh (1974) findes, bl.a. med udgangspunkt i Routh's egen empiriske undersøgelse af lønstrukturen i England fra 1906-1960 (Routh 1965), en ret omfattende diskussion af markedskræfternes betydning sammenholdt med samfundsmæssige konventioner udmøntet i stræben efter en »retfærdig« lønstruktur. Routh er skeptisk over for forsøg på at forklare udviklingen i lønstrukturen som et resultat af samspillet mellem udbud og efterspørgsel på arbejdsmarkedets delmarkeder. Routh underbygger denne skepsis med engelske data for 1886, 1966 og 1971 for lønfordelingen blandt mænd på det manuelle arbejdsmarked, som udviser det forbløffende forhold, at nederste og øverste deciler og kvartiler i fordelingerne er ens beliggende i de enkelte år. Desuden diskuterer Routh mere generelt de identifikationsproblemer, der opstår, hvis udbud og efterspørgsel skal bruges til forklaring af udviklingen i relativ løn og beskæftigelse. Der vil blive vendt tilbage til disse problemer nedenfor under gennemgangen af det danske materiale.

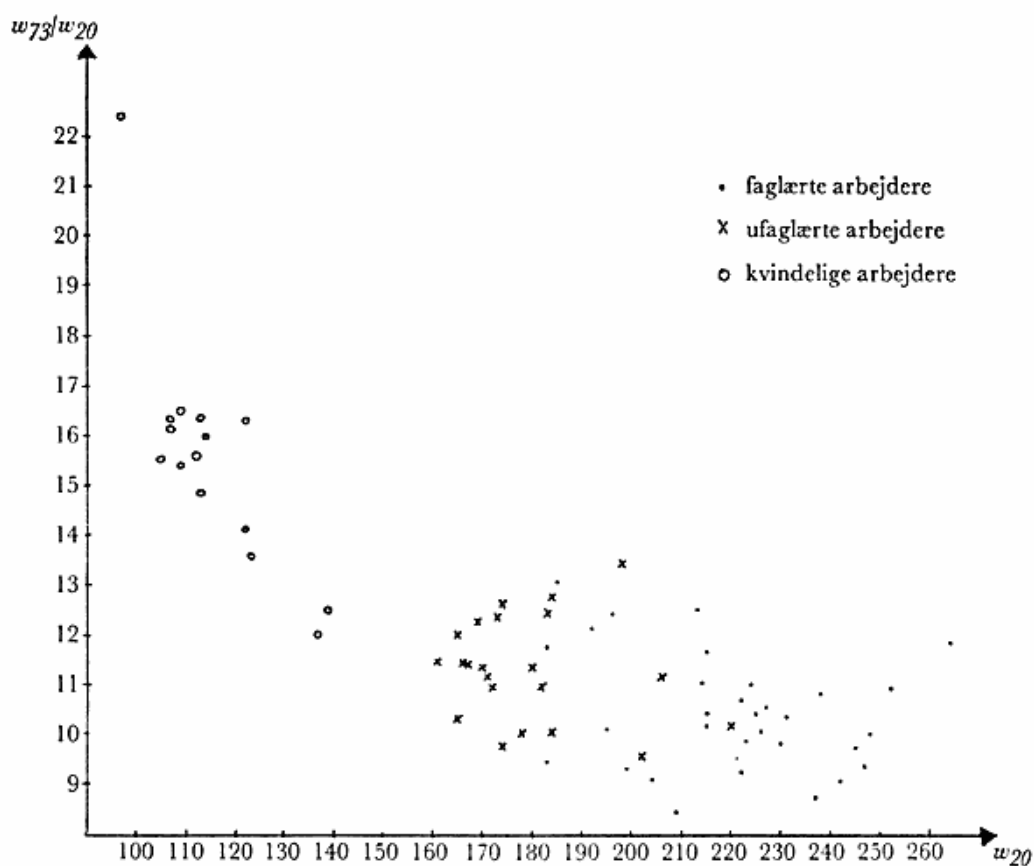
3. Den faglige lønstruktur i Danmark er for perioderne 1920-1949 og 1914-1950 analyseret af W. Galenson (1952) og P. Milhøj (1954), som begge når til, at der sker en beskedent indsnævring af den relative lønforskel mellem faglærte og ufaglærte og en noget mere udtalt indsnævring af den relative lønforskel mellem kvindelige og mandlige arbejdere. Tendensen mod udjævning synes dog at blive brudt i de første år efter 2. verdenskrig.

C. J. Clemmensen (1956) når i sin undersøgelse af lønstrukturen fra 1946-1956 til, at strukturen udviser så stor stabilitet, at det kan begrunde en formodning om, at særlige lavtlønstillæg vil føre til korrigerende lønglidning for de højerelønnede. I 1959 kom A. H. Dahl's artikel om lønstrukturen i dansk industri fra 1946-57, der som bekendt satte dybe spor i den offentlige debat om lønrelationerne mellem forskellige grupper. En af Dahl's hovedkonklusioner var, at lønstrukturen i den betragtede periode var præget af en meget udtalt stivhed. På dette grundlag konkluderedes, at den solidariske lønpolitik med lige store dyrtidsportioner til alle samt særlig store overenskomst-mæssige forhøjelser til de lavtlønnede var illusorisk som middel til indsnævring af lønstrukturen. Dahl angav som årsag til dette, at lønglidning for de faglærte arbejders vedkommende reetablerede lønstrukturen meget hurtigt efter en overenskomst-fornyelse. Dahl's empiriske konstatering af en stiv lønstruktur fra 1946-57 har

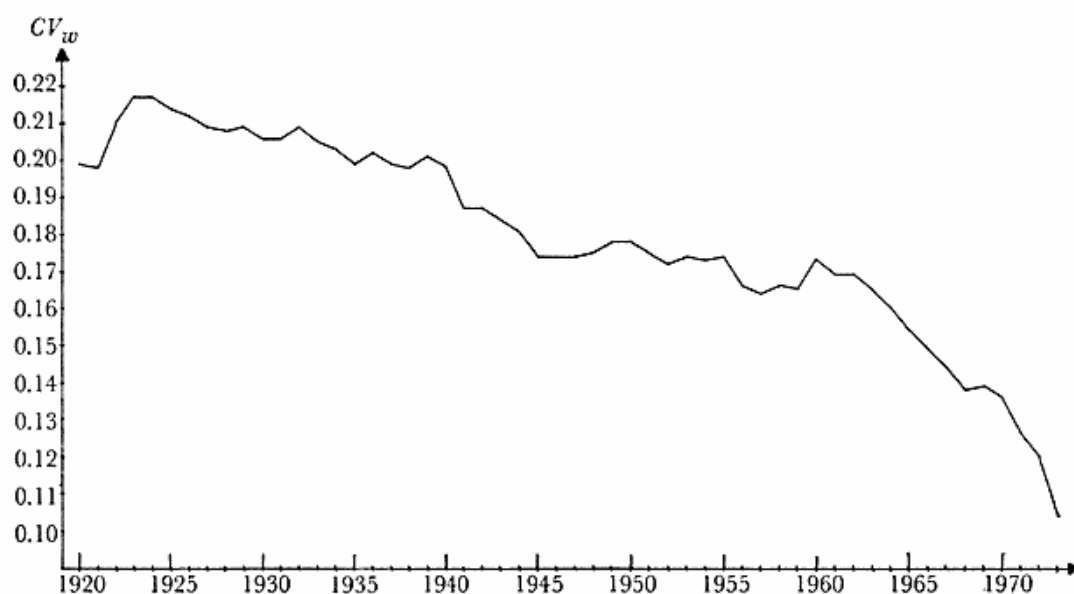
siden i den økonomisk-politiske debat nærmest antaget karakter af et dogme om fuld afsmitning af stigninger på lavtlønsområder til højtønsområder. Den praktiske konklusion, mange drog ud fra forestillingen om en næsten stiv lønstruktur, har været, at de lavtlønnedes problemer skulle løses ad social- eller skattepolitisk vej. Allerede få år efter Dahl's artikel viste der sig imidlertid tendenser til en indsnævring af den faglige lønstruktur, jvf. Lüttichau (1966), som fremhæver indsnævringen af den relative lønforskel mellem kvindelige og mandlige arbejdere efter 1959. Disse tendenser har, som det vil fremgå, vist sig at være indledningen til en overordentlig kraftig indsnævring af den faglige lønstruktur.

II. Den faglige lønstruktur

1. Som en indledende, summarisk illustration af lønudviklingen for en række faggrupper er der i fig. 1 vist sammenhængen mellem lønniveau i 1920 og løn-

FIGUR 1. Lønniveau i 1920 (w_{20}) og lønstigning 1920-73 (w_{73}/w_{20}) for 68 faggrupper.

FIGUR 2. Variationskoefficienten i lønfordelingen for faglærte, ufaglærte og kvindelige arbejdere, 1920-73.

stigning fra 1920 til 1973 for 68 faggrupper, der figurerer både i 1920- og 1973-statistikken. Det fremgår af fig. 1, at der har været tale om en kraftig indsnævring af den relative lønforskel mellem kvinder og mænd over den betragtede periode, mens indsnævringen af lønforskellen mellem ufaglærte og faglærte har været mere beskeden. Den gennemsnitlige løn er steget henholdsvis 10,64 gange for faglærte, 11,01 gange for ufaglærte og 14,75 gange for kvindelige arbejdere. De sammenlignelige faggrupper udgør ca. 74 pct. af samtlige arbejdere i lønstatistikken både i 1920 og i 1973. Det skal understreges, at det er problematisk at foretage sammenligninger over så lang en periode, dels fordi gamle fag forsvinder og nye kommer til, dels fordi en uændret fagbetegnelse udmærket kan dække over forandringer af forskelligt omfang i arbejdets indhold.

I fig. 2 er givet en summarisk beskrivelse af udviklingen i den faglige lønstruktur fra 1920-1973. Figuren viser variationskoefficienten (spredning/middelværdi) i lønfordelingen for de tre hovedgrupper faglærte, ufaglærte og kvindelige arbejdere. Observationerne udgøres i hvert år af de tre gruppers gennemsnitlige timelønninger. For året 1914 kan variationskoefficienten på et noget mindre materiale beregnes til 0,234. Der er således tale om en indsnævring af lønstrukturen under 1. verdenskrig efterfulgt af et kraftigt trendmæssigt fald i variationskoefficienten i perioden fra 1920 til 1973. Denne langtids-tendens mod indsnævring af den faglige lønstruktur underbygges ved J. War-

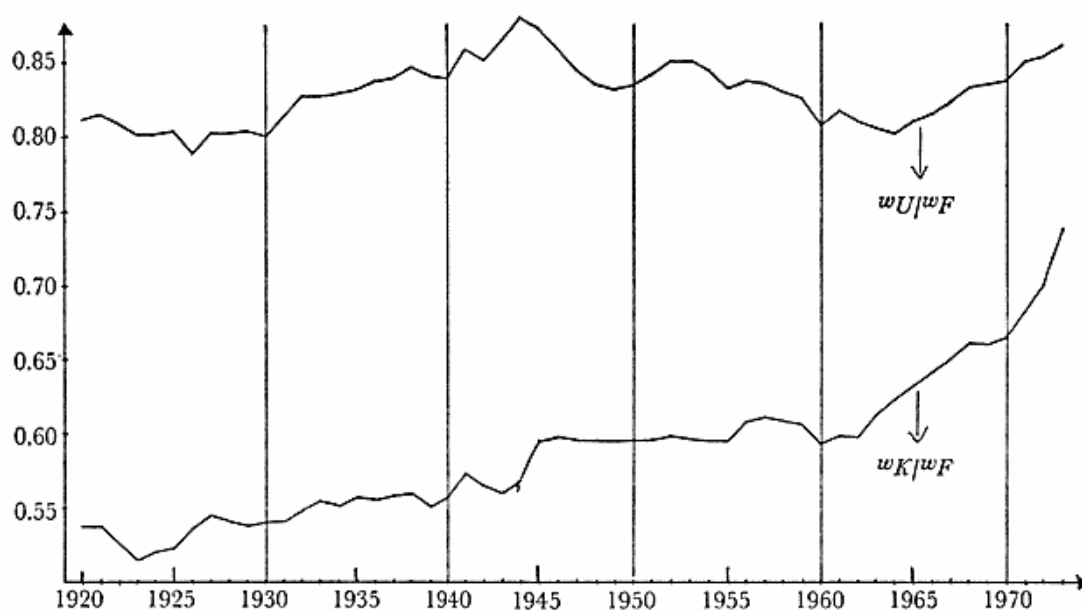
mings (1930, p. 499) henvisning til, at lønningerne i København (i et materiale som skulle muliggøre sammenligninger) er steget fra 1882 til 1909 med 50 pct. for faglærte, 67 pct. for arbejdsmænd og 58 pct. for kvindelige arbejdere. Alt i alt tyder det samlede billede af udviklingen fra primo 1880'erne til primo 1970'erne derfor på, at A. H. Dahl's konklusion om en meget stiv faglig lønstruktur i Danmark bygger på for kort en periode.

Fra 1920 til 1973, d.v.s. i den periode, hvor data er indsamlet, så de i princippet er sammenlignelige, falder spredningen fra at udgøre ca. 20 pct. af middelværdien til i periodens slutning kun at udgøre ca. 10 pct. Kun i én periode, primo 20'erne, er der tale om en udvidelse af lønfordelingen af en varighed på mere end ét år. Dette må formentlig ses i sammenhæng med, at fagbevægelsen i 1920 havde fået opfyldt sit krav om automatisk dyrtidsregulering med samme ørebeløb til alle, jvf. P. Milhøj (1954, p. 16)². Resultatet af dette var, at det kraftige prisfald, som satte ind fra 1920 havde en udvidende virkning på lønstrukturen, stik imod den tilsigtede. Hertil kom, at arbejdsgiverne i begyndelsen af tyverne var i stand til at føre en aktiv lønedsættelsespolitik, jvf. E. Olsen (1962, p. 195). Således faldt fra 1920 til 1923 pengelønnen med ca. 30 pct. og reallønnen med ca. 11 pct.

Fra medio 20'erne til krigsudbruddet er der tale om et jævnt fald på knap 2 procent-points i variationskoefficienten. Den faglige lønstruktur er helt upåvirket af overgangen fra de relativt gode år ultimo 20'erne til depressionsårene i begyndelsen af 30'erne. De væsentligste faktorer i udviklingen i lønniveauet i denne periode var prisudviklingen og overenskomstresultaterne. Lønglidning var formentlig af meget beskeden betydning, jvf. Lüttichau's (1972) resultater med hensyn til den beskudne rolle, ledigheden spiller som forklarende faktor for lønudviklingen i mellemkrigsårene. Dyrtidsregulering skulle i en periode med faldende prisniveau indtil 1933 trække i retning af en udvidelse af lønstrukturen, d.v.s. en udvikling modsat den observerede, jvf. fig. 2. Denne tendens modificeres imidlertid af, at flere faggrupper forlod dyrtidsregulering i 1927, og at næsten alle forlod den i 1930³. Desuden modvirkes den af den solidariske lønpolitik, med størst stigning, resp. mindst nedgang, for lavtlønnede, som fagbevægelsen lagde til grund ved overenskomstfornyelser. I 1936, samtidig med at prisniveauet begyndte at stige, genindførtes dyrtidsreguleringen tilsyneladende uden nogen særlig effekt på udviklingen i lønstrukturen, jvf. fig. 2.

2. Ændres i 1922 til procentvis regulering, P. Milhøj (1954, p. 35).

3. Desuden modificeres tendensen til udvidelse af den i fodnote 2 nævnte overgang til procentvis regulering, som praktiseredes med en overgrænse for den procentvise nedgang for de lavtlønnede.

FIGUR 3. Lønrelationerne ufaglærte/faglærte (w_U/w_F) og kvindelige arbejdere/faglærte (w_K/w_F), 1920-73.

Krigsårene er præget af et markant fald i variationskoefficienten på knap tre procent-points. Kort efter krigsudbruddet gennemførtes et lønstop og nedsettelse af et arbejds- og forligsnævn, som i det væsentlige regulerede dyrtidstillæg og overenskomstsmæssige ændringer i krigsårene. Ud over dette kom lønglidning til at spille en større rolle efterhånden, som man nærmede sig fuld beskæftigelse i de sidste krigsår, jvf. P. Milhøj (1954, p. 80). Beskæftigelsesmæssigt var krigsårene ekstraordinære derved, at arbejdsløsheden lå højere i København end i det øvrige land på grund af fæstningsarbejder, tørvegravning m.v. Formentlig som en afspejling af dette forhold skete der under besættelsen en markant forskydning i lønstrukturen til gunst for provinsen, jvf. afsnit III og fig. 6. Via den forskellige faglige sammensætning af arbejdsstyrken i København og resten af landet bidrager dette til at forklare indsnævringen af den faglige lønfordeling. Det fremgår af figur 2, at man ikke efter krigen får nogen reetablering af den relative lønstruktur fra førkrigsårene. I stedet får man en periode af ca. 15 års varighed med en meget stiv lønstruktur, netop de år som danner grundlag for A. H. Dahl's analyse. Fra begyndelsen af 60'erne får man så endelig en ubrudt, meget kraftig indsnævring af den faglige lønstruktur.

Til nærmere belysning af udviklingen i den faglige lønstruktur er i fig. 3 vist lønrelationen for ufaglærte i forhold til faglærte og for kvindelige arbejdere i forhold til faglærte. Desuden kan det fra den mindre omfattende lønstatistik for 1914 beregnes, at lønrelationen ufaglærte-faglærte steg fra 77,9 pct.

i 1914 til 81,2 pct. i 1920, mens den relative kvindeløn steg fra 48,8 pct. til 53,7 pct. i den samme periode. Det fremgår fra fig. 3, at det svage fald i mellemkrigsårene og det kraftige fald i krigsårene i variationskoefficienten skyldes en relativ forbedring for både ufaglærte og kvindelige arbejdere. I den første periode efter krigen dækker den konstante variationskoefficient derimod over modsat rettede tendenser. De ufaglærte falder fra i 1944 at ligge på 88 pct. af en faglært arbejders timeløn til i 1964 at ligge på ca. 80 pct. I samme periode forbedres de kvindelige arbejders relative stilling fra 56,8 pct. af en faglært arbejders løn til 62,3 pct. Derefter er der igen tale om en relativ forbedring for begge grupper, dog mest udtalt for kvindernes vedkommende. For hele perioden 1920-73 under ét forbedrer de kvindelige arbejdere deres relative position med knap 20 procent-points, mens de ufaglærte forbedrer deres med knap 5 procent-points. Det kraftige fald i variationskoefficienten skyldes derfor i det væsentlige forskydningen i lønrelationen mellem kvindelige arbejdere og faglærte.

2. I det foregående afsnit er der set på udviklingen i forholdet mellem de gennemsnitlige timelønninger for de tre store grupper: faglærte, ufaglærte og kvindelige arbejdere. For desuden at give en summarisk belysning af udviklingen inden for de tre undergrupper er der i tabel 1 angivet værdien af variationskoefficienten i lønfordelingen for de respektive grupper i 1920 og 1973. For de mandlige arbejdere er der sket et fald i variationskoefficienten i perioden, mest markant for de faglærtes vedkommende. For kvinderne har der derimod været tale om en stigning. Endelig ses det, at der i 1920 er tale om en positiv sammenhæng mellem gennemsnitsløn og relativ spredning i lønfordelingen, mens det modsatte er tilfældet i 1973. Det skal understreges, at tallene i tabel 1 skal tages med betragtelige forbehold. Bl. a. påvirkes de af, at en del af de faggrupper, der fandtes i 1920, er væk, og af opkomsten af nye fag.

TABEL 1. *Variationskoefficient i lønfordelingen for faglærte, ufaglærte og kvindelige arbejdere.*

	1920	1973
Faglærte	0,174	0,119
Ufaglærte	0,147	0,129
Kvindelige arbejdere	0,104	0,133

3. Som nævnt i indledningen, afsnit 1, er det uheldigt, at data er så beskedne og vanskeligt sammenlignelige over tid for andre lønmodtagergrupper. For en enkelt gruppe, nemlig civilingeniører ansat i private virksomheder er det

imidlertid muligt at få tal, som formentlig er sammenlignelige over en lang periode. I *Statistiske Efterretninger*, 1929, findes resultater fra en omfattende undersøgelse foretaget i 1928, ifølge hvilken den gennemsnitlige årsindkomst for ingeniører i privat ansættelse var 9.900 kr. Ifølge Dansk Arbejdsgiverforenings Funktionærlønstatistik var medianlønnen for civilingeniører i 1973 117.816 kr. Årslønnen er altså med forbehold for sammenligneligheden steget ca. 11,9 gange fra 1928. For arbejdere ansat i virksomheder under Dansk Arbejdsgiverforening kan det beregnes, at årslønnen er steget fra ca. 2.740 kr. i 1928 til ca. 48.500 kr. i 1973⁴, d.v.s. ca. 17,7 gange. Disse tal indicerer, at indsnævringen af lønforskellen mellem store lønmodtagergrupper måske er nok så stor som indsnævringen inden for grupperne.

Analyse af udviklingen

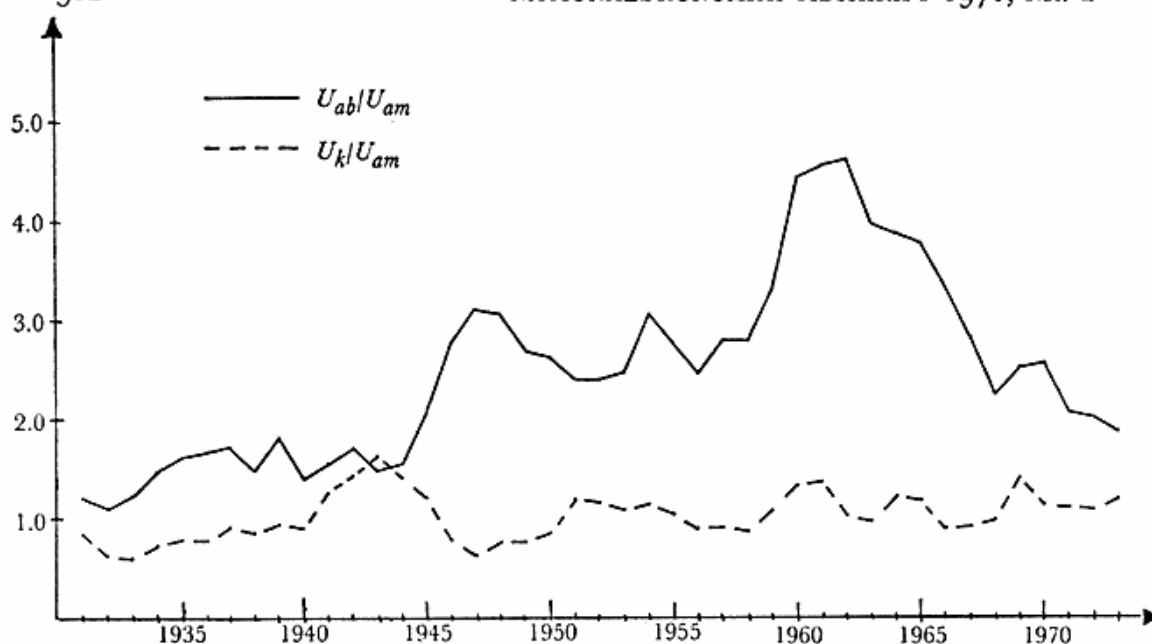
4. Som det fremgår af fig. 3, er der en udtalt forskel på udviklingen i den relative løn for faglærte og ufaglærte og faglærte og kvindelige arbejdere. Udtalte forskelle findes ligeledes, hvis man ser på udviklingen i de tre gruppers beskæftigelse hos medlemmer af Dansk Arbejdsgiverforening. En summarisk oversigt er givet i tabel 2. Der er for hele perioden tale om en væsentlig kraftigere stigning i antallet af ufaglærte end i antallet af faglærte. Kun for ti-året 1960-70 falder stigningstakten for ufaglærte til samme niveau som for faglærte. For de kvindelige arbejdere er det iøjnefaldende, at beskæftigelsen når et maximum omkring 1950 og derefter er først stagnerende og siden faldende.

TABEL 2. Procentvis ændring af beskæftigelsen for faglærte, ufaglærte og kvindelige arbejdere, 1920-1973.

Periode	Faglærte	Ufaglærte	Kvindelige arbejdere
1920-30	- 8,0	11,0	20,0
1930-40	22,8	37,8	45,8
1940-50	47,8	73,9	65,1
1950-60	15,0	26,7	1,4
1960-70	6,3	6,8	- 0,7

Sammenholder man den relative beskæftigelsesudvikling i tabel 2 med den relative lønudvikling i fig. 3, er der ikke tale om nogen samvariation. Antager man, at lønnen med tilnærmelse bestemmes af markedskræfter, er der heller ingen grund til at forvente en sammenhæng. At beskæftigelsen stiger stærkere

4. Beregnet med hensyntagen til arbejdsløsheden i de to år og under forudsætning af 30 pct. dækning under arbejdsløshed i 1928 og 70 pct. dækning i 1973.

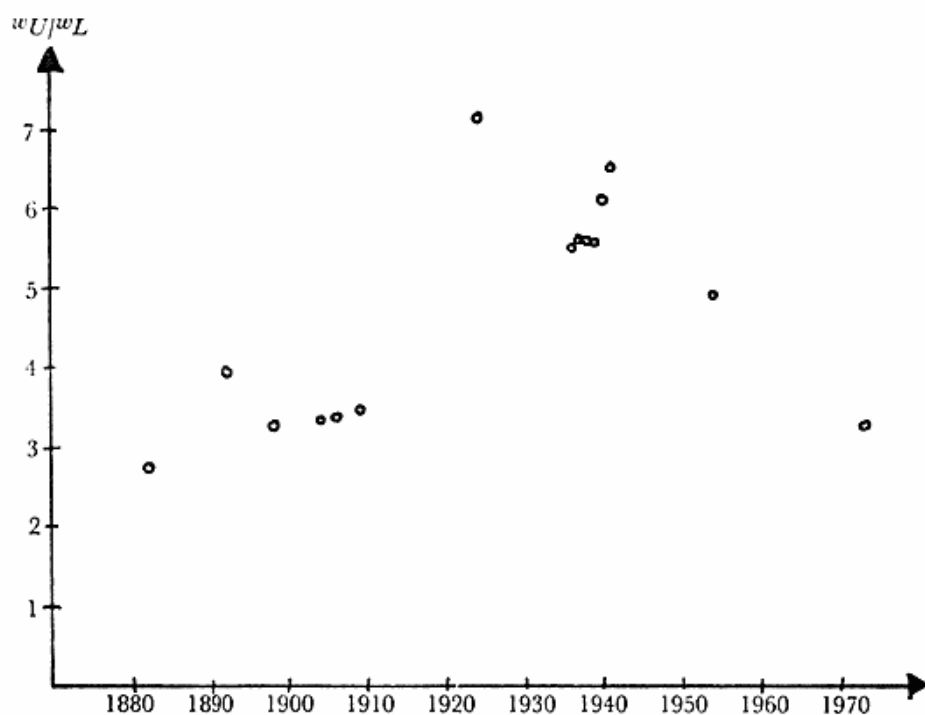
FIGUR 4. Forholdet mellem arbejdsløsheden for arbejdsmænd (U_{ab}) og andre mandlige arbejdere (U_{am}) og for kvinder (U_k) og andre mandlige arbejdere, 1931-73.

for ufaglærte end for faglærte kan i én periode skyldes, at efterspørgslen f.eks. på grund af ny teknik stiger hurtigere for ufaglærte. Afhængig af udbudsforholdene kan dette resultere i en stigning i den relative løn. I en anden periode kan det f.eks. skyldes, at afvandring fra landdistrikterne giver en kraftig stigning i udbuddet, som kan medføre en relativ beskæftigelsesstigning samtidig med et fald i den relative løn. Især for kvindelige arbejdere er det iøjnefaldende, at man både i 50'erne og 60'erne har en stagnerende beskæftigelse, men i det første ti-år kombineret med en nærmest konstant relativ løn og i det sidste med en meget kraftig stigning.

Derimod skulle det være muligt at få et mål for samspillet mellem efterspørgsel og udbud for de enkelte faggrupper ved at se på udviklingen i de respektive arbejdsløshedsprocenter over tiden. Kun i periodens slutning er der en række år med fuld beskæftigelse, hvor det kan være problematisk, at man ikke har data for antal ledige stillinger til supplerung af arbejdsløshedstallene. I fig. 4 er vist den relative arbejdsløshed for faglærte og ufaglærte og for faglærte og kvindelige arbejdere fra 1931-1973⁵. Med udgangspunkt i en Phillips-kurve-

5. Særskilt arbejdsløshedsprocent for kvindelige arbejdere findes ikke for 1931. Ligeledes på grund af dataproblemer approximeres arbejdsløsheden for faglærte og ufaglærte med ledighedsstatistikens hovedgrupper: andre mænd og arbejdsmænd.

FIGUR 5. Forholdet mellem løn til ufaglærte og til lærlinge, udvalgte år 1882-1973. Noter. (1) Årene 1882, 1892, 1898, 1904 og 1909. Daglønninger i København (J. Warming, 1920). (2) 1906. Ugelønninger inden for håndværk og industri, hele landet. (Håndværks- og industritællingen 1906). (3) 1924. Ugelønninger inden for håndværk og industri, København. (J. Warming, 1930). (4) 1936-41. Timelønninger hos Dansk Arbejdsgiverforenings medlemmer, hele landet. (Arbejds- og Socialministeriets statsvidenskabelige Konsulent, 1945). (5) 1954 og 1973. Timelønninger, hele landet. (Dansk Arbejdsgiverforening, Statistikken).

trend opad i forholdet mellem lærlingeløn og løn til ufaglærte for perioden 1900-1956 i USA, får man et noget andet billede for Danmarks vedkommende⁷. I fig. 5 er vist forholdet mellem timelønnen for ufaglærte arbejdere og for lærlinge i udvalgte år i perioden 1882-1973. Fra et niveau på ca. 3 gange så høj en løn til ufaglærte som til lærlinge i årene før 1. verdenskrig springer lønrelationen op til ca. 7 medio 20'rne for derefter at reduceres trendmæssigt til

7. Det skal understreges, at beregninger over den gennemsnitlige lærlingeløn er behæftet med stor usikkerhed på grund af stor geografisk variation, variation med hensyn til i hvilket omfang kost og logi erstatter pengeløn m.v., jvf. også noter til fig. 5.

nogenlunde samme niveau som før 1914 over de følgende godt 50 år. I modsætning til dette finder Keat en lønrelation på ca. 1,5 i 1900 og ca. 1,05 i 1956. De tilsvarende danske tal er ca. 3 og ca. 5. Med den store usikkerhed, der er knyttet til beregningerne in mente, ligger der altså i den kraftige forringelse af den relative lærlingeløn i mellemkrigsårene og de første år efter 2. verdenskrig en mulig forklaring på den i forhold til udenlandske undersøgelser høje grad af stabilitet, der karakteriserer lønrelationen mellem faglærte og ufaglærte arbejdere i Danmark⁸.

Som nævnt ovenfor (afsnit II,1) er det meget tænkeligt, at uændrede fagbetegnelser kan dække over forandringer af forskelligt omfang i arbejdets indhold. Dette problem er formentlig uundgåeligt og samtidig svært eller umuligt at korrigere for i langtidsundersøgelser. Et enkelt forhold skal dog kort berøres. Ved den såkaldte uddannelseslov (lov nr. 194, 1960) blev der åbnet mulighed for, at først og fremmest ufaglærte arbejdere kunne komme på specialarbejderkurser af kortere varighed med erstatning for tabt arbejdsfortjeneste. I modsætning til de tidligere kurser efter arbejdsløshedsloven rummer uddannelsesloven et tilbud til personer, som har arbejde. Antallet af deltagere i specialarbejderkurser er steget fra 3.154 i 1961-62 til 40.560 i 1974-75⁹. Der er således kvantitativt tale om en meget kraftig udvikling og den højnelse af uddannelsesniveaue for ufaglærte, som udviklingen repræsenterer, kan naturligvis bidrage til at forklare indsnævringen i de relative lønninger fra begyndelsen af 60'erne.

Endelig er der i forbindelse med diskussionen af lønrelationen mellem faglærte og ufaglærte grund til at pege på, at der kun er set på timelønninger. Ser man i stedet på årslønninger, vil indsnævringen utvivlsomt være kraftigere. For det første er beskæftigelsen forbedret relativt mest for de ufaglærte. For det andet er dækningen for tabt arbejdsfortjeneste blevet relativt forbedret igennem perioden. Et forhold som vil trække i modsat retning foreligger, hvis arbejdsgiverne har haft en øget tilbøjelighed til at foretage opflytning af faglærte arbejdere fra timelønnet ansættelse til funktionæransættelse. Der foreligger inidertid ikke data, som gør det muligt at vurdere, i hvilket omfang dette har fundet sted. Ligeledes kan der, med så lang en tidshorisont som her, være tale om, at den gradvise reduktion af de faglærtes mulighed for overgang til

8. Forbedringen af lærlingenes relative løn over de sidste 50 år giver formentlig en overvurdering af den reelle udvikling på grund af en faldende tendens til at inkludere kost og logi. På den anden side har de indirekte omkostninger ved at have lærlinge været stigende. Nettoresultatet lader sig næppe gøre op.

9. Samme person kan deltage i flere kurser i løbet af et år, jvf. Arbejdsdirektorens årsberetninger.

selvstændig virksomhed har virket hæmmende på indsnævringen af den relative løn¹⁰.

Afslutningsvis skal omtales et forhold, der behandles af R. Evans (1963), som mener med amerikanske data at kunne påvise, at ændringer i lønrelationen mellem faglærte og ufaglærte under den amerikanske borgerkrig og 1. og 2. verdenskrig er snævrere korreleret med ændringer i forbrugerpriserne end med ændringer i arbejdsmarkedskarakteristika. Evans' hypotese er altså, at inflation i sig selv virker indsnævrende på lønrelationen. I den tidsserie, der anvendes her, er der kun én periode, nemlig Koreakrigsårene primo 50'erne, hvor sammenhængen mellem inflation og arbejdsmarkedskarakteristika brydes, så det bliver muligt tentativt at vurdere Evans' hypotese. Det fremgår af fig. 3, at der sker en forbigående indsnævring i begyndelsen af 50'erne, og desuden er residualerne (differensen mellem faktisk og beregnet ændring i den relative løn) fra regression (2) positive i alle årene 1950-53. Der er altså tale om en, ganske vist meget tentativ, bekræftelse af Evans' hypotese med danske data.

5. Som det fremgår fra fig. 3, er lønrelationen mellem kvindelige arbejdere og faglærte karakteriseret ved en relativt svag trendmæssig vækst frem til 1945. Lønrelationen er tilnærmelsesvis konstant frem til omkring 1960, hvorefter der indtræder en meget kraftig indsnævring. Det fremgår umiddelbart ved sammenligning med fig. 4, at udviklingen i den relative løn er uden sammenhæng med udviklingen i den relative arbejdsløshed. En quasi-Phillips-kurve som for de mandlige arbejders vedkommende er der altså ikke tale om. Som påpeget ovenfor fremgår det desuden ved sammenligning med tabel 2, at udviklingen i den relative løn heller ikke kan forklares ved udviklingen i beskæftigelsen.

For den betragtede periode er et af de mest karakteristiske træk for udviklingen på arbejdsmarkedet den meget kraftige stigning i erhvervsfrekvensen for kvinder, specielt for gifte kvinder. Fra folketællingen i 1930¹¹ til folketællingen i 1970 stiger erhvervsfrekvensen for gifte kvinder (excl. medhjælpende hustruer) fra 5,8 pct. til 34,4 pct. Der er altså sket en meget kraftig stigning i udbuddet af kvindelig arbejdskraft samtidig med, at der, i hvert fald for den del af arbejdsmarkedet som omfattes af Dansk Arbejdsgiverforenings lønstatistik, er sket en kraftig stigning i den relative kvindeløn.

Flere forhold på arbejdsmarkedets efterspørgselsside kan bidrage til at forklare denne udvikling. For det første har den tekniske udvikling resulteret i,

10. Forudsat at der, i hvert fald op til en vis alder, er positiv korrelation mellem alder og løn.

11. Tidligere tal angives i folketællingspublikationerne at være behæftet med meget stor usikkerhed.

at det tunge manuelle arbejde er aftaget stærkt i betydning. Dette har øget substitutionsmulighederne mellem kvinder og mænd og har gjort det attraktivt for arbejdsgiverne at reagere på gabet mellem mands- og kvindelønninger med en øget efterspørgsel efter kvindelig arbejdskraft. Selve stigningen i kvindernes erhvervsfrekvens har formentlig haft en demonstrationseffekt i den forstand, at det forhold, at kvinder har bestridt stadig flere typer af jobs, har bidraget til at fjerne socialpsykologiske barrierer, som har dannet grundlag for en diskrimination mod kvinder på arbejdsmarkedet. En regression mellem den relative kvindeløn og erhvervsfrekvensen for gifte kvinder ved folketællingerne i 1940, 1950, 1960 og 1970 giver følgende mål for samvariationen

$$W_K/W_F = 51,7374 + 0,4306 EFGK; \quad R^2 = 0,96 \quad (3)$$

(0,0415)

Der kan naturligvis ikke anlægges nogen direkte kausal fortolkning af (3), som blot illustrerer den høje korrelation mellem de to størrelser.

For det andet er der i den betragtede periode sket meget kraftige skift imellem de forskellige sektorer i økonomien. Karakteristisk for disse skift har været en relativt aftagende betydning for typiske mandssektorer og en meget kraftig vækst i service-sektorer, især den offentlige sektor, som efterspørger megen kvindelig arbejdskraft. En illustration af styrken i dette sektorskift er givet i tabel 3 for den periode, der udviser den kraftigste stigning i den relative kvindeløn. Den meget kraftige stigning i antallet af kvinder i den offentlige sektor kan, i en markedsbetonet model, påvirke den relative lønudvikling for

TABEL 3. *Beskæftigelsesændring, 1960-74.*

	Administration, undervisning, social- og sundhedsvæsen	Øvrige erhverv	Ialt
Mænd	+ 130.897	÷ 131.395	÷ 498
Kvinder	+ 286.141	+ 132.813	+ 418.954
Ialt	+ 417.038	+ 1.418	+ 418.456

ANM. Tallene stammer fra folketællingen i september 1960 og beskæftigelsesundersøgelsen i april 1974.

kvindelige arbejdere i industrien på flere måder. Dels kan det offentlige have været lønførende på nogle områder for at fremkalde en så kraftig stigning i beskæftigelsen, dels kan offentlig ansættelse selv med samme løn og kvalifika-

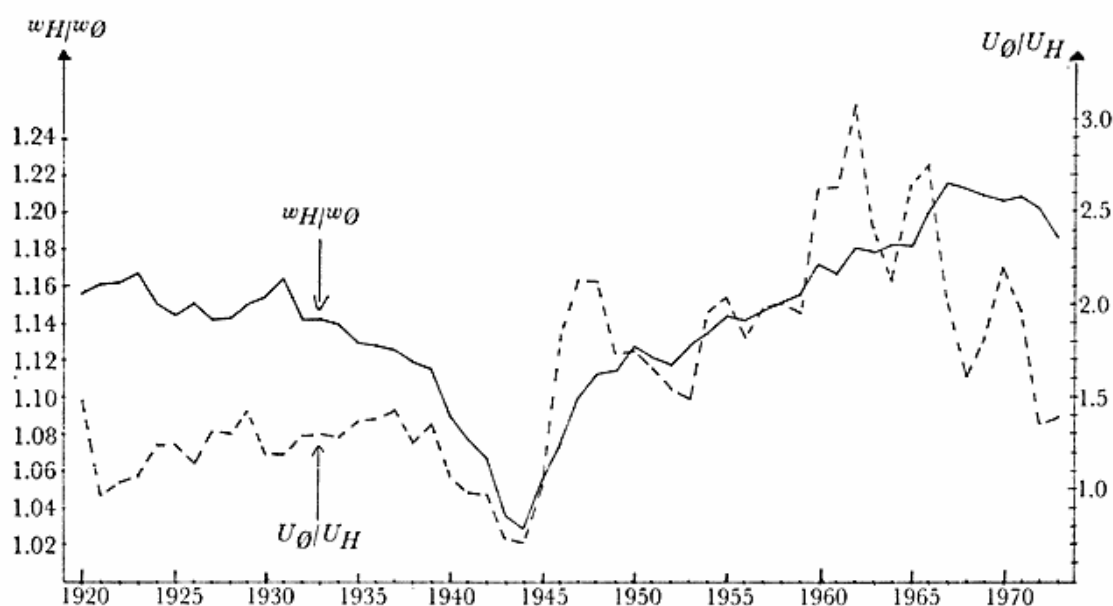

tionskrav forekomme mere attraktiv på grund af større sikkerhed i ansættelsen. I begge tilfælde vil effekten i den private sektor være, at ekstraordinære lønstigninger bliver nødvendige for at bremse afgang af kvindelig arbejdskraft og for at tiltrække en del af nytilgangen.

Mangel på data gør det ikke muligt at bringe disse hypoteser ud over det spekulative plan. Et enkelt konkret punkt skal dog nævnes til sidst. Inden for Arbejdsgiverforeningens område har der i de senere år været tale om en Petty-effekt for kvindelønningernes vedkommende, som fremkommer ved en opflytning af et nærmest konstant antal beskæftigede kvinder fra lavtlønsindustrier til højlønsindustrier. Dette forhold kan dog langt fra forklare den relative forbedring af de kvindelige arbejders løn.

III. Den geografiske lønstruktur

Der skal i dette afsnit ses på lønrelationen mellem hovedstaden og det øvrige land dels totalt, og dels for grupperne faglærte, ufaglærte og kvindelige arbejdere. I fig. 6 er vist lønrelationen hovedstaden/øvrige land (w_H/w_0)

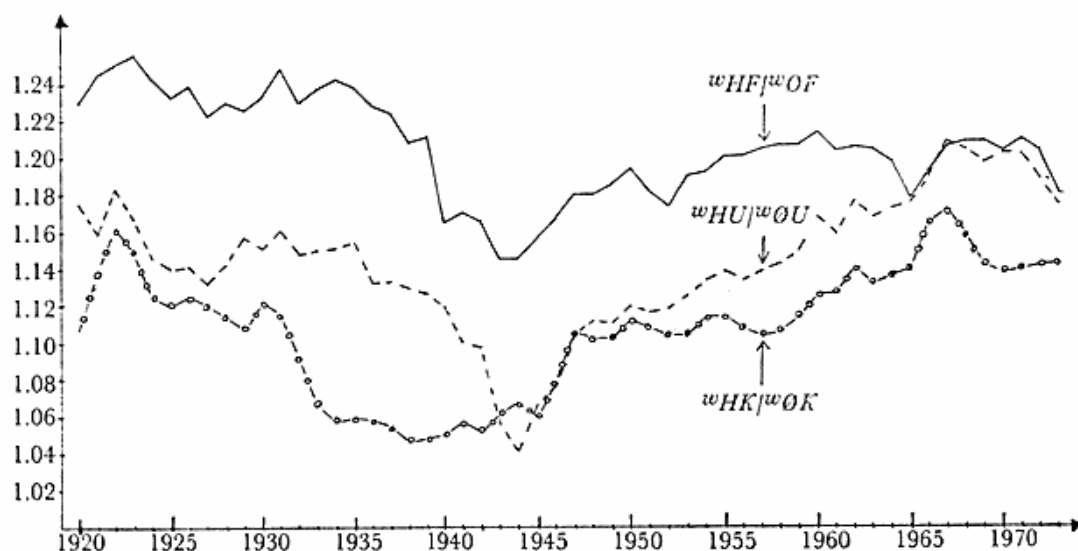

FIGUR 6. Forholdet mellem timeløn i hovedstaden og det øvrige land samt forholdet mellem arbejdsløsheden i det øvrige land og hovedstaden, 1920-73.

for perioden 1920-73. Sammenlignet med fig. 2, som viser udviklingen i den faglige lønstruktur, er det iøjnefaldende, at der ikke er tale om nogen langtidstrend i den geografiske lønrelation. I 20'rne ligger lønnen i hovedstaden

næsten konstant ca. 15 pct. over niveauet i det øvrige land. Fra depressionens begyndelse til slutningen af krigen er der tale om en ubrudt tendens mod lønudligning, så man i 1944 har næsten samme gennemsnitlige timeløn i de to områder. Derefter er der tale om en ubrudt stigning i hovedstadens overløn indtil 1967, hvorefter tendensen igen går mod en indsnævring. Det gennemsnitlige niveau for lønrelationen før depressionen i 1931 nås igen omkring 1960, hvorefter den relative løn ligger på et højere niveau i hele perioden med fuld beskæftigelse.

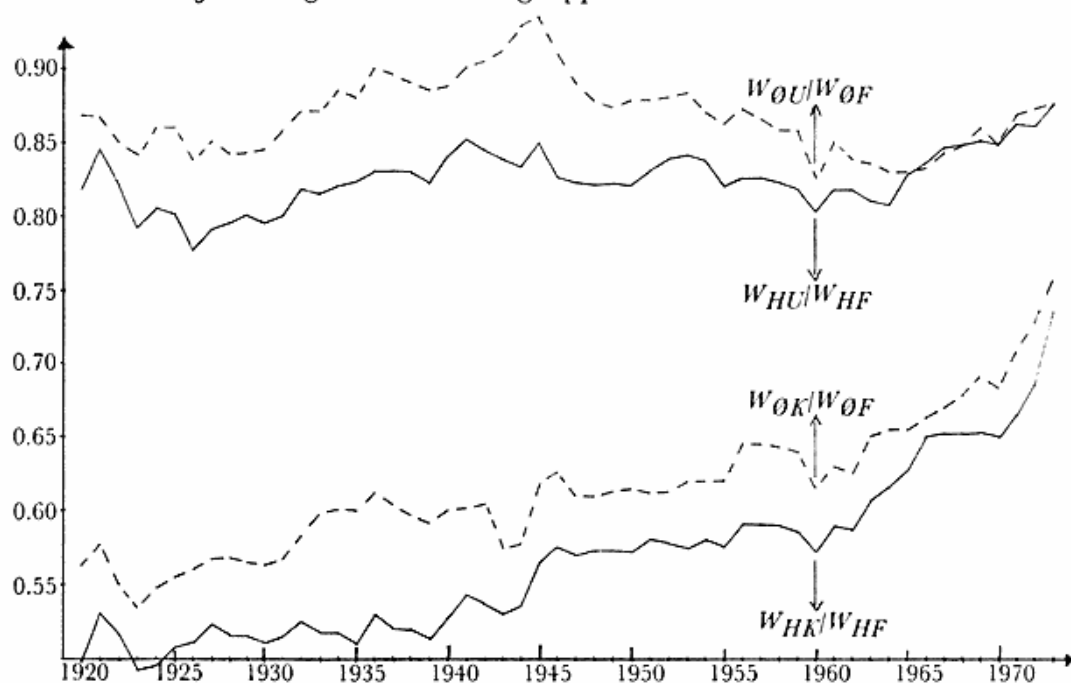
I fig. 6 er desuden vist udviklingen i den relative arbejdsløshed for København og det øvrige land. Den relative arbejdsløshed er ret stabil i førkrigsårene og er derfor ikke i stand til at forklare det fald i den relative løn, der sætter ind fra 1931. Fra slutningen af 30'erne er der derimod tale om en acceptabel sammenhæng mellem den relative arbejdsløshed og den relative løn. Dette gælder specielt for krigsårene, som er den eneste delperiode, hvor arbejdsløsheden har været større i København end i det øvrige land.

FIGUR 7. Forholdet mellem timeløn i hovedstaden og det øvrige land for faglærte w_{HF}/w_{OF} , ufaglærte w_{HU}/w_{OU} og kvindelige arbejdere w_{HK}/w_{OK} , 1920-73.

I fig. 7 er vist den geografiske lønrelation for faglærte, ufaglærte og kvindelige arbejdere. Hovedindtrykket er en meget kraftig indsnævring imellem de tre faggruppers lønrelationer. For de faglærte er hovedindtrykket, at man både før og efter krigen har et ret konstant niveau for den relative løn, men at dette konstante niveau ligger noget lavere efter krigen, evt. som følge af, at der ikke længere er så stor forskel på andelen af faglærte, der overgår til selvstændig

virksomhed i de to regioner. For de ufaglærte er der tale om en meget kraftig lønudjævning under krigen, mens der efter krigen sker en meget kraftig stigning i den relative løn, som når et maximum i 1967. Fra midten af 60'erne er lønrelationerne for begge grupper mandlige arbejdere nærmest sammenfaldende, mens der før krigen var tale om en forskel på 8-10 procent-points. For de kvindelige arbejdere er lønrelationen faldende fra begyndelsen af 20'erne til midten af 30'erne og er derefter konstant, indtil højkonjunktoren sætter ind omkring 1960. Det meget markante fald i den relative løn for kvindelige arbejdere i København i begyndelsen af 30'erne, som er hovedårsag til faldet i den aggregerede lønrelation, kan evt. forklares ved, at der i disse år var en højere ledighed for denne gruppe i København end i resten af landet.

FIGUR 8. Faglig lønstruktur i København og resten af landet, 1920-73.

En summarisk illustration af udviklingen i den faglige lønstruktur i de to regioner er givet i fig. 8. De ufaglærte og de kvindelige arbejdere er relativt bedre aflønnet udenfor end i København frem til slutningen af 60'erne, hvor de faglige lønrelationer bliver tilnærmelsesvis sammenfaldende. Det ses, at den relative forringelse af de ufaglærte arbejderes løn i de første knap 20 år efter 2. verdenskrig kan tilskrives udviklingen i provinsen, idet lønrelationen i København er tilnærmelsesvis konstant. Evt. kan dette forklares ved, at afvandringen fra landbruget i højere grad er gået til provinsbyerne end til København.

I hvilket omfang de i fig. 6 og 7 påviste nominallønsforskelle svarer til reallønsforskelle lader sig vanskeligt afgøre for hele den betragtede periode. Danmarks Statistisk prisgeografiske undersøgelse (*Statistiske Efterretninger*, 29, 1971) kommer til det resultat, at prisniveauet i København ligger ca. 8 pct. over niveauet i de »billigste« af landets amter. I gennemsnit kan det skønnes, at prisniveauet i hovedstaden ligger ca. 4 pct. over det øvrige land på undersøgelsestidspunktet. Antages denne prisrelation for hele perioden, har der kun under krigen været tale om en reallønsudligning for ufaglærte og kvindelige arbejdere. I resten af perioden har hovedstaden en betragtelig og indtil 1967 stigende real overløn. Hvorvidt den udlignende lønforskel mellem København og resten af landet er større end det, der svarer til forskellen i prisniveau lader sig ikke afgøre uden mere indgående undersøgelser af budgetter i de to regioner.

IV. Konklusion

Den faglige lønstruktur udviser for hele perioden 1920–73 en indsnævring, som er mest markant for forholdet mellem mandlige og kvindelige arbejders lønninger. Indsnævringen er særlig markant under 2. verdenskrig og i perioden med fuld beskæftigelse efter 1960. Mere usikre data tyder på, at der også finder en indsnævring sted fra begyndelsen af 1880'erne til 1914 samt under 1. verdenskrig. Set i dette længere perspektiv har de ca. 15 år med en konstant faglig lønstruktur, som fulgte efter 2. verdenskrig, skabt stærkere dogmer i den almindelig debat, end der synes at være dækning for.

Udviklingen i lønrelationen for mandlige arbejdere er søgt forklaret med en quasi-Phillips-kurve med den relative arbejdsløshed som forklarende variabel. Desuden kan den relative forringelse af lærlingelønnen i en lang årrække efter 1. verdenskrig muligvis bidrage til at forklare den stabilitet, man finder i lønrelationen frem til begyndelsen af 60'erne. Endelig påpeges det at højnelsen af uddannelsesniveaet for ufaglærte ved fremkomsten af specialarbejderkursene efter 1960 evt. kan bidrage til at forklare den relative lønforbedring.

Den stærke stigning i de kvindelige arbejders relative løn søges forklaret som et resultat af teknisk udvikling, demonstrationseffekter fra en meget kraftig stigning i erhvervsfrekvensen for kvinder samt de meget kraftige skift imellem sektorer, der har været tale om i den betragtede periode.

Endelig påvises det, at der ikke har været tale om nogen klar tendens i den geografiske lønreaktion. Udviklingen i den relative løn er fra omkring 1940 korreleret med udviklingen i den relative arbejdsløshed. Desuden påvises det, at den faglige lønstruktur i de to regioner bliver ens henimod slutningen af perioden.

Litteratur

- Arbejds- og Socialministeriets statsvidenskabelige Konsulent. 1945. Lærlingetilgangen 1935-1944 og årsagerne til dens bevægelser. *Socialt Tidsskrift*: E 1-E 75.
- BROWN, E. H. PHELPS og S. V. HOPKINS. 1955. Seven Centuries of Building Wages. *Economica*: 195-206.
- CLEMMENSEN, C. J. 1956. Lønudvikling og lønstruktur. *Arbejdsgiveren*: 40-47.
- DAHL, A. H. 1959. Lønstrukturen i dansk industri siden 1946. *Nationaløkonomisk Tidsskrift*: 192-220.
- EVANS, R. 1963. Wage Differentials, Excess Demand for Labor, and Inflation: A note. *Review of Economics and Statistics*: 95-98.
- GALENSON, W. 1952. *The Danish System of Labor Relations*. Cambridge, Mass.
- KEAT, P. G. 1960. Long-run Changes in Occupational Wage Structure, 1900-1956. *Journal of Political Economy*: 584-600.
- LÜTTICHAU, K. 1966. Lønstruktur og lønglidning. Bilag 11 i *Inflationens årsager*. Betænkning nr. 421. København.
- LÜTTICHAU, K. 1972. Nogle resultater vedrørende pengelønsændringens determinanter for Danmark i mellemkrigstiden samt i efterkrigstiden og mellemkrigstiden under ét. *Nationaløkonomisk Tidsskrift*: 197-225.
- MILHOJ, P. 1954. *Lønudviklingen i Danmark 1914-1950*. København.
- OLSEN, E. 1962. *Danmarks økonomiske historie*. København.
- REDER, M. W. 1955. The Theory of Occupational Wage Differentials. *American Economic Review*: 833-852.
- ROUTH, G. 1965. *Occupation and Pay in Great Britain 1906-60*. Cambridge.
- ROUTH, G. 1974. Interpretations of Pay Structure. *International Journal of Social Economics*: 13-39.
- WARMING, J. 1920. *Danmarks Statistik*. København.
- WARMING, J. 1930. *Danmarks Erhvervs- og Samfundsliv*. København.